



O‘ZBEK MAQOLLARINING SEMANTIK MAYDONLARI (MEHNAT, VAQT VA BILIM KONSEPTLARI ASOSIDA)

Jizzax viloyati Paxtakor tumani 11- maktab ona tili va adabiyot fani

o`qituvchis

Muxlisa Pardaboyeva Zokir qizi

ANNOTATSIYA: *Mazkur maqolada o‘zbek xalq maqollarining semantik maydonlari mehnat, vaqt va bilim konseptlari asosida tahlil qilinadi. Ushbu konseptlarning xalq tafakkurida tutgan o‘rni va ularning maqollarda qanday lisoniy vositalar orqali ifodalangani yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *maqol, semantik maydon, konsept, mehnat, vaqt, bilim, xalq tafakkuri.*

Zamonaviy tilshunoslikda til birliklarini faqat grammatik yoki leksik jihatdan emas, balki ularning ma’naviy va madaniy qatlamlari bilan birgalikda o‘rganish muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Xalq og‘zaki ijodining muhim shakli bo‘lgan maqollar esa milliy tafakkurning, tarixiy tajribaning va ijtimoiy qarashlarning mujassam ifodasi sifatida tilshunoslikning alohida tadqiqot obyektiga aylangan. Maqollar semantik jihatdan tahlil qilinganda, ular ma’lum tushunchalar atrofida birlashgan semantik maydonlarni hosil qiladi. Semantik maydon tushunchasi muayyan konsept atrofida jamlangan leksik va frazeologik birliklar majmuasini anglatadi. O‘zbek xalq maqollarida mehnat, vaqt va bilim kabi asosiy konseptlar xalq dunyoqarashining markazida turadi. Shu sababli ushbu maqolada aynan shu uch konsept asosida maqollarning semantik maydonlari tahlil qilinadi.

O‘zbek xalq maqollarida mehnat konsepti eng faol semantik maydonlardan birini tashkil etadi. “Mehnat qilgan to‘yadi”, “Ter to‘kmasang, non topmaysan”, “Mehnatning tagi rohat” kabi maqollarda mehnat inson hayotining asosiy sharti sifatida baholanadi. Bu maqollarda mehnat bilan natija o‘rtasidagi sabab-oqibat munosabati aniq ifodalanadi. Natijada xalq ongida mehnat farovonlik va barqarorlik



manbai sifatida shakllangan konsept sifatida mustahkamlanadi. Mehnat konsepti bilan bog‘liq maqollarda dehqonchilik, hunarmandchilik va kundalik turmush faoliyati bilan aloqador obrazlar keng qo‘llanadi. Bu hol xalqning tarixan ishlab chiqarish faoliyati bilan bog‘liq turmush tarzini aks ettiradi. Shuningdek, bunday maqollarda dangasalik va loqaydlik salbiy baholanib, faoliyat va tirishqoqlik ijobiy qadriyat sifatida ko‘rsatiladi.

Vaqt konsepti ham o‘zbek maqollarida muhim semantik maydonni tashkil etadi. “Vaqt oltindan qimmat”, “Bugungi ishni ertaga qo‘yma”, “Vaqt ketdi – baxt ketdi” kabi maqollar orqali vaqtning bebaho resurs ekanligi ta’kidlanadi. Bu maqollarda vaqt nafaqat fizik hodisa, balki inson faoliyatini tartibga soluvchi ijtimoiy-me’yoriy tushuncha sifatida namoyon bo‘ladi. Vaqt bilan bog‘liq maqollarda insonni faollikka, hozirgi lahzadan oqilona foydalanishga undovchi g‘oya ilgari suriladi. Shu tariqa vaqt konsepti insonning mas’uliyatli bo‘lishi, rejalashtirishi va harakatni kechiktirmasligi zarurligi haqidagi qarashlarni ifodalaydi. Bu hol xalq tafakkurida vaqtning qadri baland ekani bilan izohlanadi.

Bilim konsepti o‘zbek maqollarida eng yuksak baholanuvchi semantik maydonlardan biridir. “Bilim – boylik”, “Ilmli odam – elga nur”, “O‘qigan biladi, o‘qimagan o‘ladi” kabi maqollarda bilim moddiy boylikdan ustun qo‘yiladi. Bu maqollarda bilim insonni yuksaltiruvchi, jamiyatda munosib o‘rin egallashga yordam beruvchi asosiy omil sifatida talqin etiladi.

Bilim konsepti bilan bog‘liq maqollarda ko‘pincha nur, yorug‘lik, boylik kabi metaforik obrazlar qo‘llanadi. Bu orqali bilimning inson hayotidagi ahamiyati obrazli tarzda ifodalanadi. Natijada bilim konsepti nafaqat aqliy jarayon sifatida, balki ijtimoiy va ma’naviy qadriyat sifatida shakllanadi.

Mehnat, vaqt va bilim konseptlari asosida shakllangan semantik maydonlar o‘zaro uzviy bog‘liqdir. Mehnat vaqt bilan amalga oshiriladi va bilim orqali samaradorlikka erishadi. Shu sababli ushbu konseptlar maqollarda mustaqil holda emas, balki yagona dunyoqarash tizimi doirasida namoyon bo‘ladi. Bu hol xalq tafakkurining tizimli xarakterga ega ekanini ko‘rsatadi.



Mazkur semantik maydonlar orqali xalqning axloqiy-me'yoriy qarashlari ham ifodalanadi. Mehnatsevarlik, vaqtni qadrlash va ilmga intilish kabi fazilatlar ijobiy baholanadi, dangasalik, loqaydlik va johillik esa salbiy baholanadi. Demak, maqollar nafaqat til birligi, balki ijtimoiy tarbiya vositasi sifatida ham xizmat qiladi.

O'zbek xalq maqollarida mehnat, vaqt va bilim konseptlari asosida shakllangan semantik maydonlar xalq tafakkurining muhim tarkibiy qismini tashkil etadi. Ushbu konseptlar orqali xalqning dunyoqarashi, ijtimoiy qadriyatlar va axloqiy me'yorlari ifodalanadi. Maqollarni semantik maydonlar asosida tahlil qilish ularning faqat badiiy yoki folklor namunasi emas, balki murakkab ma'naviy tizimga ega lingvistik birlik ekanini ko'rsatadi. Bunday tadqiqotlar paremiologiya va lingvokulturologiyaning dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- . O'zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2005.
- . Devonu lug'otit turk. – Toshkent: Fan, 1960.
- . Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
- . Til va tafakkur. – Toshkent: Ma'naviyat, 2013.
- . O'zbek tilining stilistikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1991.
- . Adabiyot va tafakkur. – Toshkent: Ma'naviyat, 2012.
- . O'zbek xalq og'zaki ijodi namunalaridan. – Toshkent: Fan, 1980.
- . O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent, 2000–2005.